

КНЯЖИЙ ГАЛИЧ

Статтю присвячено аналізу історичного і топографічного дослідження літописного Галича, археологічних студій 30-х років ХХ ст. На основі вивчення спадщини своїх попередників і сучасників автор здійснив спробу реконструювати образ потужної князівської столиці з чіткою прив'язкою до географічного середовища, конкретних місць, що справляли вплив на розвиток міста. Дослідник не обмежився лише князівською добою, але й апелював до пізнішої доби та її ключових постатей, зокрема з церковного середовища.

Ключові слова: Галич, Ростиславовичі, Романовичі, Сидір Шараневич, Осип Пеленський, Ярослав Пастернак, Ярослав Хмилевський, Лев Чачковський.

I. Минуле міста Галича

На території старого княжого Галича вже в передісторичних часах у різних добах, без сумніву, існували людські оселі.

Розкопки 1936 р.¹ відкрили в Крилосі могилу, з якою досі зв'язані були народні перекази про Настю Чагрову. В цій могилі знайшов наш відомий археолог доктор Ярослав Пастернак гробницю якогось трака з Семигороду, а знайдені при цьому прикраси вказали, що гробниця сягає початків бронзової доби, близько 2000 років перед Христом.

У розкопаній другій могилі знайдено тілопальну гробницю, з іще давнішої кам'яної доби.

З часів мандрівки народів знайдено в Крилосі срібний скарб, що походить з VI століття після народження Христа. Особливу увагу звертає в цьому скарбі срібна золочена тарілка візантійської роботи².

Ці знахідки вказують, що в передісторичний давнині на просторі старого Галича розвивалось людське життя.

¹ Пастернак Я. Нові археологічні розкопки в Крилосі // Новий Час. 1936. 13 серпня.

² Його ж. Археологія західноукраїнських земель. Львів, 1932.

Про повстання старої історичної оселі Галич немає ніяких вісток. Можемо лише здогадуватись, що на просторі княжого Галича існувала якась оселя в найдавніших часах, а із заснуванням галицької держави вона набрала особливого значення.

Про походження назви Галич вносить дані історик та дослідник Галича, Сидір Шараневич³. За його словами назва Галич походить від старослов'янського слова «галъ» (чорний) і означала би вона: «чоловік чорний» або «син Чорного», що збудував Галич.

У волинському літописі в оповіданні про події по смерті Романа Мстиславовича літописець подає дуже цікаву подробицю про Галич. У 1210 р. король угрів Андрій відправив до Галича свого воєводу Венедикта з військом. Коли галицьким боярам забагато було насильств Венедикта, покликали проти угрів князя Мстислава з Пересопниці. Мстислав не зумів вигнати угрів, тоді боярин Ілля Щепанович випровадив його на «Галичину могилу» та з глумом сказав до нього: «Княже! Ти вже посидів на Галичині могилі, то так, якби вже княжив в Галичі». Літописець, подаючи цей факт, додав від себе, що пізніше розкаже про Галичину могилу й про Галич, який його початок. Одначе цієї обіцянки не додержав.

Шараневич здогадується, що Галичиною могилою є велика могила в лісі біля Сокола та доказує, що слово «Галичина» може походити лише від слова «гал» (від слова Галич було б Галищина), значить, мала б це бути могила основника Галича. Нині інтерпретується це оповідання літопису так, що Галичина могила була мабуть місцем інтронізації галицьких князів.

Історичні відомості, які маємо про княжий Галич, подають нам наші літописи: київський та волинський. Про князювання Великого Романа до його смерті довідуємось з суздальського збірника. Дечого про Галич дізнаємось з польського літопису Длугоша. Згадуючи про історичні події, літописці подають теж деякі, хоч і скупі, подробиці, що відносяться до положення, вигляду та оборонності княжого Галича.

Треба розрізнити у відомостях, що подають літописи, два періоди: один період панування Ростиславовичів до кінця XII ст. та другий період панування — до середини XIII ст.

Перші писані вістки про княжий Галич знаходимо у літописах у половині XII ст.

Описували Галич основники галицької держави: Ростиславовичі.

---

³ Шараневич І. Староруський княжий Галич. Львів, 1880.

Ростислав, син найстаршого Ярославовича – Володимира, як князь-ізгой (вихованець, чий батько помер до того, як ввійшов у права київського князя) утік з-під опіки стрія Ізяслава в Тмутаракань.

Полишив він по собі трьох синів: Рюрика, Володаря й Василька. Виховувались вони у Ізяслава, відтак у його сина Ярополка в Володимирі.

З кінцем XI ст. добули браття Ростиславовичі для себе галицьку землю та в боротьбі з наслідником київського князя Ізяслава Всеволодом та Ярополком Ізяславовичем зуміли утримати свої володіння.

З'їзд князів у Любечі 1097 р. підтвердив права Ростиславовичів на Галичину. Рюрик отримав Перемишль, Володар – Звенигород, а Василько – Тербовлю.

На останні роки XI ст. припадає боротьба Ростиславовичів зі Святополком Всеволодовичем та волинським князем Давидом Ігорьовичем.

Князь Рюрик помер в 1092 р. Володар і Василько виступали завжди злагоджено та зуміли втримати в своїх руках володіння.

Мабуть, на ці часи припадає розбудова Галича в кращу обороздатну твердиню. Однак Галич на той час був ще містом не такого масштабного значення, щоб одразу перетворитись в столицю.

Після смерті Всеволода II Ольговича (1146) у Києві розгорілася тривала війна за київський престол (1146–1154) між двома найвизначнішими тоді княжими родами: Мстиславовичами та Юрійовичами. Проти себе станули дві коаліції, які поширились на цілу Європу та мали на своєму боці ворогуючі з собою німецькі роди Гвельвів та Гогенштауфенів.

По боці Юрійовичів станув галицький князь Володимирко Володаревич, що пережив своїх братів та об'єднав під своєю рукою всю галицьку землю (крім Звенигорода) і обрав Галич столицею своєї держави.

Ця важлива подія, що в київському літописі записана під 1141 р. є першою історичною згадкою про місто Галич.

Дві волості, перемишльська і тербовлянська під час князювання Володимирка – увійшли до складу галицької держави.

Галич підходив найкраще для столиці через своє положення на важливому торгівельному шляху та природним укріпленням.

Нова столиця почала розбудовуватись. Володимирко та його нащадки розширювали і зміцнювали укріплення Галича та прикрашали місто величними архітектурними спорудами. Літопис часто згадує тепер про Галич.

Цікаво оповідає літописець про посольство київського Ізяслава до Володимирка. Посол Ізяслава Петро Бориславич, приїхавши в Галич, закликав Володимирка до повернення міст, що належали київському

князівству і які галицький князь обіцяв повернути. Володимирко відправив посла з нічим, а коли переходив до церкви святого Спаса на вечірню молитву, побачив, як їхав Петро, ще й насміхався з нього. Того ж вечора Володимирко нагло помер, а син його Ярослав викликав Петра назад до Галича.

Це був рік 6660 за літописом. Тобто 1152 р. Цього ж року після смерті Володимирка галицький престол зайняв Ярослав Осьмомисл.

За панування Ярослава почалась доба економічного розцвіту галицької держави та сильної колонізації в південно-східному напрямі.

Мабуть, за часів панування Ярослава Осьмомисла припадає розбудова та укріплення основного осередка цілого княжого Галича, зведення княжого міста та будову катедри-твердині на невеликому просторі між Луквою й Мозоловим потоком.

У підземеллях величавої катедри 750 років тому поховано на вічний упокій Великого Ярослава.

Зі смертю Ярослава галицьке боярство, що міцно укріпило свої позиції, віддало престол сину Ярослава, Володимиру II, а пізніше, коли не злюбили його, запросили до міста володимирського князя Романа Мстиславовича.

Однак, через інтервенцію угорського короля Бели III Романові не вдалось зайняти галицький престол.

Через десять років Роман таки зумів утвердитись в Галичі. Енергійний та розумний князь випередив своїх противників – чернігівських Ігорьовичів, що знайшли поміч деяких галицьких бояр та київського князя Рюрика. Роман зайняв Київ, посадив в ньому свого намісника і таким чином спаралізував усі заходи Ігорьовичів.

Під владою Романа з'єднались дві доволі ворожі країни: Галичина та Волинь в одну могутню державу, а Галич став столицею першої національної української держави.

Короткі роки панування Великого Романа були для Галича роками найвищого розквіту, як політичного, так і економічного. З Галича виходив Роман у свої славні походи на половців.

По смерті Романа 1205 р., що підірвала взаємовідносини Галича й Володимира, столичний Галич починає занепадати. Хоча місто і було ще могутньою твердинею, яку ворог не міг взяти у відкритому бою, все ж таки довга війна, що розпочалась за спадщину Романа та його малих синів, знизилась значення Галича. Найбільшою мірою до цього причетне галицьке боярство, яке закликала до міста чужих претендентів або й самі посідали на галицький престол.

Боротьба за Галич тривала сорок років (1205—1245). Як законний спадкоємець провадив Данило вперту й тяжку боротьбу з численними ворогами, з яких наймогутнішими тоді були угорські королі, що бажали за всяку ціну утримати Галич у своїх руках. Довший час княжив у Галичі новгородський князь Мстислав, із ним разом воював Данило проти угрів. У 1237 р. Галич перейшов в руки Данила, однак ще вісім років князь повинен був воювати за місто з чернігівським князем Ростиславом Михайловичем та уграми, доки в 1245 р. не розбив їх рішуче під Ярославом.

Із часів довгої та впертої боротьби Данила за батьківський престол у Галичі зберіглося у літописах чимало звісток про саме місто. Хоча вони дуже загальні, все ж таки дають нам деякий образ давньої твердині Галича, що піддавалася ворогові найчастіше внаслідок порозуміння ворога з частиною галицького боярства.

У 1213 р. замкнулися в Галичі бояри, брати боярина Володислава. Краківський князь Лешко переміг над рікою Бібркою їх брата, та все таки не зміг здобути Галича.

У 1214 р. Лешко та угорський Андрій, які були в порозумінні з галицькими боярами заключили угоду, за якою одружили своїх дітей Коломана та Саломею і віддали їм престол в Галичі. Коронація відбулася в 1216 р. в катедральній церкві княжого Галича.

У 1219—1221 рр. зводить новгородський князь Мстислав тяжкі бої за посідання Галича, при ньому воює і Данило Романович, що був одружений на доньці Мстислава.

З цих років літописець подає деякі цікаві подробиці з укріплення замку в княжому Галичі. Угри та поляки не зуміли заволодіти бродом на Дністрі, а Данило, що замкнувся в Галичі, добровільно вийшов з міста. Тоді Коломан та Саломея увійшли знову до Галича. Коли ж Мстислав знову підступив до міста, розпочалась завзята битва. Мстислав поборов угорські та польські полки. Угри билися біля «городських воріт», а відтак вийшли на «комарі» (аркади) церкви Пречистої Владичиці нашої Богородиці, де збудували перед тим укріплення і полишили Коломана й Саломею. Звідти угри кидали каміння, однак, не маючи води, здалися Мстиславу.

Сьогодні, після відкриття в селі Крилосі фундаментів величавої катедральної церкви Богородиці нема найменшого сумніву, що ця битва, описана в літописі, мала місце на підніжжі крилоської гори та відтак на поверсі катедри, де сховались угри.

Коли неспокійні галицькі бояри прикликали до міста Ростислава, сина чернігівського князя Михайла, Данило в 1238 р. в часи походу Ростислава на Половців у трьох днях поспішив із Холма до Галича. Містяни добровільно віддали Данилові Галич. Данило ступив у місто, прийшов до

церкви святої Богородиці, зайняв княжий престол батька і на знак своєї перемоги повісив на «німецьких воротах» свою хоругву.

Малим хлопчиком був Данило тоді, коли його батько Роман полишив йому свою спадщину.

Будучи вже зрілим чоловіком, покінчив Данило довгу війну за престол в Галичі. Врятував велике діло батька та відновив єдність держави, добув навіть королівську корону.

Та на його державу впала страшна хуртовина: татарська орда в своєму нестримному поході на захід перейшла через Галич. Ідучи на Угорщину в 1241 р., татари зруйнували укріплення Галича. Як каже літопис, катедри татарів не знищили, вона залишилася цілою.

Мабуть, уже тоді Галич перестав відігравати роль столиці держави. Найбільших втрат місто зазнало через опанування подністровського регіону татарами та втрати контролю над торговим шляхом по Дністрі.

Політичний та економічний осередок галицько-волинської держави переноситься куди-інде. Неподалік від давнього Звенигорода, на кордоні Поділля, Розточа та Надбужжя Данило розбудував нову столицю, котру назвав в честь свого сина — Львовом.

З часів першого нападу татар літописи подають ще кілька вісток про Галич.

У 1242 р. Данило і Василько дізнались, що Ростислав Михайлович із боярином Володиславом зайняли Галич. Вирушили вони проти Ростислава, який без боротьби відступив в Галич.

Вдруге, літописець згадує про Галич у 1244 р., коли Василько після перемоги над ятвягами відрядив послів в Галич до Данила. Цей запис вказує, що Данило перебував часто в Галичі.

Остання літописна вістка про Галич відноситься до 1254 р. Внук Ігоря з Путивля, Ізяслав Володимирович заволодів Галичем. Данило полював тоді біля Грубешова. На вістку про зайняття Галича, князь вирушив в похід, а наперед вислав свого сина Романа. Романові вдалось розбити полки Ізяслава. Останній, як колись угорці, втік поперек галицької катедри. Три дні тривала облога, на четвертий день, не маючи запасів питної води, Ізяслав здався.

Від половини XIII століття Галич не відіграє вже значної політичної ролі в історії галицько-волинської держави. Проте, мав він ще одну пам'ятку славного минулого, якою продовжував світлу традицію старої столиці. А саме — довгі роки ще був він столицею релігійного життя Галичини та Волині. Галич, як осередок релігійно церковного життя, має свою окрему сторінку в історії галицько-волинської держави.

Вже за Ростиславовичів засновано в Галичі єпископство та організовано капітулу. Не маємо точних відомостей коли це сталося,

але як зауважує Михайло Грушевський — це не могло бути перед перенесенням столиці держави до Галича. Єпископство заснував, мабуть, Ярослав Осьмомисл та побудував катедру. Літопис згадує, що коли на дворі Ярослава побував константинопольський цар Андронік, Ярослав дав тому у супровід єпископа Косму.

Як свідчить літописна вістка про смерть Ярослава Осьмомисла, взаємні відносини між князем і церквою були завжди якнайкращі. Князь багато уваги присвячував організації церковних справ у державі.

При галицькій катедрі існував капітульний монастир із резиденцією єпископа. На означення всього вищого духовенства, на чолі з владикою, вживано грецьке слово «клерос». Згодом ця назва була зукраїнізована на «крилос» та перейшла на село, що було засновано на просторі давнього княжого замку.

Галицькі єпископи підпорядковувались київському митрополитові, а з ним константинопольському патріархові.

На початку XIV ст. по смерті князя Льва в Галичі була заснована митрополія, що з перервами існувала майже ціле століття. Галицька митрополія була заснована в 1303 р. на місці давньої єпископії та продовжувала велику традицію княжого Галича.

Коли наприкінці XIV ст. митрополію було скасовано капітульний монастир Крилос був резиденцією намісників, підлеглих київському митрополитові. По відновленню Галицької єпископії у Львові в XIV ст. Крилос був другою резиденцією львівських єпископів. Капітульний монастир занепав у XVII ст.⁴

Так, наприкінці XIV ст. роль Галича зовсім занепала. Назва старого княжого Галича перейшла на мале поселення, що розташовувалось біля устя Лукви, між Дністром і високим берегом галицької горбовини, що, мабуть, існувало вже за княжих часів як торгівельний осередок та пристань княжого Галича. Старий княжий Галич зі своїми будівлями почав занепадати, допоки земля не сховала останній його пам'яток під своєю поверхнею.

II. Топографія княжого Галича

На території княжого Галича, починаючи з кам'яної доби, жили люди. Людські поселення знаходили пригідні до життя природні умови, на що вказують розкопки могил та знайдені в них сліди життя.

Згодом на цій території існувало крупніше поселення, яке згодом Ростиславовичі зробили столицею своєї держави. Вони також знайшли

---

⁴ Пеленський О. Галич в історії середньовічного мистецтва. Краків, 1914.

тут незвичайно пригожі умови до розбудови міста-столиці, що могло б бути також потужною твердиною.

На вибір місця під місто вплинули географічні чинники, що сприяли оборонним можливостям. Очевидно, мусимо визнати, що нашим предкам – засновникам Галича – були добре відомі військово-технічні досягнення тогочасної Європи.

Окрім стратегічного аспекту засновники Галича також враховували і наявність великої кількості майстрів, що могли забезпечити втілення в життя князівських замислів.

Найбільш влучним та прямо ідеальним за часів XI–XII ст. був вибір місця на розбудову столиці. Цим місцем була одна з просторих височинних гряд галицького карпатського Підгір'я.

Карпатські притоки Дністра, пливучи на південний схід через горбовину карпатського Підгір'я, прорізали її на цілий ряд високих гряд, що деколи доходять аж до Дністра та спадають в його долини стрімкою стіною. Однією з таких височинних гряд галицького Підгір'я є гряда, що між річками Лімниця та Бистриця Солотвинська простягається на північний схід, зразу широкою, відтак вужчою смугою аж до Дністра. Річка Луква, що впливає на границі Карпат та Підгір'я, розділила цю широку гряду на дві менші: західну – лімницьку, та східну – бистрицьку.

Якщо перейти Дністер біля устя Бистриці, з високого берега Поділля бачимо перед собою на заході лімницько-бистрицьку горбовину з її високими стрімкими берегами, що опадають до долин рік, що її оточують. Саме цю підгірську горбовину між Лімницею на заході, Дністром на півночі, та Бистрицею на сході і обрали Ростиславичі для заснування оборонної столиці.

Легко-хвиляста поверхня лімницько-бистрицької горбовини вказує на риси краєвиду, які притаманні цілому карпатському Підгір'ю. Всюди можна побачити злегка круглі – хвилясті форми поверхні, що свідчить про доспілість і довгий розвиток краєвиду. Широкі, плоскі хребти галицької горбовини, вкриті чисто листовими, а то й шпильковими лісами та розлогими ланами врожайних полів, чарують око мандрівника тихою красою. Всі хребти зливаються в одну простору рівнину. Проте серед ландшафтів тут можна побачити деяку різноманітність, яку у рівнинний підгірський краєвид вносять ріки. Долини рік глибоко врізані в поверхню підгірської горбовини. Серед лагідних форм поверхні горбовини річки сформували поодинокі гострі форми. Це високі береги, під якими вони пливають. Праві береги долини Лімниці (давньої Чами), Лукви та Дністра – високі та стрімкі. Долини рік широкі з плоским дном, укритим шаром замулу.

У внутрішній будові галицька горбовина ділиться на дві, дещо різні частини: південну частину підкарпатських, багатих на сіль глеїв (до лінії Перевозець — Бринь — Вікторів — Ямниця), що лежить при самому карпатському березі, що простягається аж до Дністра. На скелях цих обох країв лежать грубою верствою маси ріни, що походять із льодовикової доби, коли карпатські притоки Дністра вздовж цілого карпатського берега насипали великі стіжки з карпатської ріни. На цих масах рінищ лежать грубим покладом маси ясно-жовтої лессової глинки, навіяної вітрами під кінець льодовикової доби. Лесс сягає аж до поверхні горбовини. Його верхня верства творить родючий чорнозем.

Скелі, що будують галицьку горбовину, виступають наверх звичайно в долинах рік, у їх стрімких берегах. Подекуди, як наприклад у Соколі над Лімницею, високо над рікою звисають грізними урвищами цілі скельні блоки. Серед скель знаходиться велике багатство будівельного матеріалу пісковиків, рухляків та гіпсів, обтесені шестистінні кістки, що служили до будови чисельних кам'яних твердинь на просторі цілого княжого Галича. В південній частині галицької горбовини було також багато солі, якою користувались наші предки з найдавніших часів.

Крім кам'яного будівельного матеріалу, якого доволі було на галицькій горбовині, в давніх часах було теж багато деревини. Особливо гарний матеріал постачали дубові ліси, деякі з котрих ще й досі знаходяться на поверхні галицької горбовини. Навіть сьогодні, біля церкви Св. Миколи у Вікторіві можна зустріти старезні дуби, яким сотні років.

Одним з найважливіших географічних чинників, якому завдячував Галич своїм піднесенням до рівня столиці галицької держави, було його корисне положення в середині держави. Таке положення дещо змінилось в гіршу сторону після об'єднання Галичини і Волині. Як тільки зайшла потреба шукати для з'єднаної держави більш центральне положення столиці і, мабуть, цей момент відіграв важливу роль при виборі Львова на місце нової столиці.

В давні часи, при виборі місця під велике поселення велику роль відігравало його місцеположення на важливих торгівельних шляхах. Передусім, міста повставали там, де перетинались водні та сухопутні торгові маршрути. Особливо важливими були водні торгові шляхи, бо судоходні річки давали можливість дешевої і безпечної торгівлі різноманітними товарами. Над ріками повставали торгівельні міста, що збагачувались та зміцнювали своє значення. Одним з таких міст був і Галич.

Положення над Дністром давало для Галича величезні переваги, що сприяли до найшвидшого розквіту. Ще з давніх часів першого поселення

на території Галича Дністер відігравав важливу роль⁵. Річка ще за тих часів була шляхом, що давала напрям мандрівникам різних народів. Від кам'яної доби аж до новіших часів уздовж Дністра проходив важливий галицький комунікаційний шлях, що поєднував західноукраїнські землі з Наддніпрянщиною та з Чорним морем.

Галич лежав на перехресті торгівельних шляхів, що провадили з північного заходу з Польщі та Німеччини вздовж Дністра на південний схід до Чорного моря та з півночі з Волині на південь через Карпати на Угорщину й до Середземного моря. Таке положення давало Галичу можливість торгівельних та культурних зв'язків з сусідніми державами. Особливо важливим був шлях на південь, що йшов у напрямі верецького карпатського перевалу через Бринь — Калуш — Болахів — Тухольку.

Рівночасно з галицькою колонізацією, що йшла вниз Дністром і Прутом, розвивалось оживлене суднопластво по Дністрі, що з'єднував Галич з південною Наддніпрянщиною та чорноморськими країнами. На просторах княжого Галича серед галицької горбовини важливою комунікаційною артерією була річка Луква. Ця річка виконувала функції дороги, якою мешканці Галича доставались до пристані на Дністрі. Над її гирлом знаходився головний торгівельний осередок цілого Галича. Там відбувались торги, на які приїжджали купці з цілої держави, та з-за кордону.

Другим важливим чинником, що вплинув на вибір Галича столицею держави, був його оборонний потенціал. В давні часи поселення, що мали виконувати функції оборонної твердині розміщувались у вигідних для цього природних умовах. Зазвичай такі місця знаходились на високих пагорбах оточені річками, болотами, або озерами.

По всій Слов'янщині та по всій Україні є багато таких місць, у яких донині стоять залишки укріплених городищ⁶. Деякі з них сягають своїм походженням ще часів переселення народів, однак більшість припадає на початок княжої доби. Відповідно до цілі, місця побудови та роду укріплень розрізняють три роди городищ. Одні городища зводились на кінці довгих, високо піднесених і стрімко опадаючих до рівнини горбовин. Такі городища були укріплені глибокими ровами, та високими валами. Зверху вали були укріплені частоколом, а зсередини зміцненні дерев'яною конструкцією.

---

⁵ Пастернак Я. Дністер в археології // Діло. 1937. 1 травня.

⁶ Пастернак Я. Коротка археологія західноукраїнських земель. Львів, 1932. С. 59—61.

На початку княжої доби таке городище знаходилось на місці Галича, серед лімницько-бистрицької горбовини. В пізніших часах воно перетворилось в столичний замок, місто князів між Луквою й Мозоловим потоком, що знаходилось всередині цілого княжого міста Галича і займало лише маленьку частинку його простору.

Розглядаючи топографічні дані та пам'ятки княжого Галича, потрібно розрізняти два поняття, якими часто називають Галич. А саме княже місто Галич, що обіймало великий простір лімницько-бистрицької горбовини (понад 100 км.⁷) і княжий замок Галича, що обіймав лише маленький простір бистрицької горбовини і лежав у середині княжого міста Галича.

Сама природа сприяла оборонним можливостям Галича, що розташовувався на високо піднесеній поверхні лімницько-бистрицької горбовини. З трьох сторін Галич боронили річки, з північного заходу Лімниця, що аж до свого гирла плила берегом лімницької горбовини. Вздовж річки простягалась широка долина, внизу котрої були розташовані поселення, що оточували Галич.

З півночі та північного сходу від гирла Лімниці і аж до гирла Бистриці попід високий берег горбовини протікав могутній Дністер, що охороняв доступ до Галича.

Із сходу протікала об'єднана Надвірнянська (Чорна) та Солотвинська (Золота) Бистриця.

Крім цих трьох рік, що оточували великий простір княжого Галича через його середину на північний схід плила ріка Луква. Пливучи також під високим стрімким берегом, в разі здобуття ворогом західної лімницької частини горбовини боронила доступ до східної бистрицької частини та до головного осередку Галича, що зі східного боку був ще захищений глибокою яругою малої притоки Лукви — Мозолового потоку.

Крім самих річок, що стримували підходи до Галича в обороні використовувались стрімкі та високі узбіччя, що оточували галицьку горбовину зі сторони усіх річок.

Якщо сьогодні пройти вгору по Лукві від с. Залуква до с. Крилос, то перед нами здійметься високе, на кількадесят метрів узбіччя, яке зараз називають Крилоською горою. З цього місця можна добре побачити якою тяжкою справою було форсування річки та штурм твердині, що стояла на поверхні понад високим берегом.

Крім річок і високих берегів, що захищали Галич від ворожого нападу з трьох сторін, з північної сторони місто мало природний захист. А саме

---

⁷ Його ж. Коротка археологія західноукраїнських земель. С. 59—61.

на лівому березі Дністра, на просторі нинішньої галицької низини аж до Гнилої Липи простягались підмоклі, багністі простори, що також затрудняли доступ до міста. Біля теперішнього с. Поплавник знаходилося Бикове болото, про яке згадує літопис під 1164 р. В разі повені цілий простір перетворювався в озеро й доступ тоді взагалі був неможливий.

Ось так природа з трьох сторін сама сприяла обороні Галича, який знаходився високо на поверхні горбовини і панував над цілою околицею. Лише четвертий південний бік простору Галича, звернений у сторону Карпат, не мав вигідних природних оборонних позицій.

Окрім вдало вибраного стратегічного положення і вигідних природних умов, засновники Галича також зуміли забезпечити місто і штучними укріпленнями. На галицькій горбовині на просторі цілого Галича Ростиславовичі, а згодом і Романовичі збудували потужну систему укріплень.

Передусім уздовж рік, що з трьох сторін оточували місто були побудовані три лінії укріплень. А саме: на кожній лінії тягнувся ряд поодиноких твердинь-церков, збудованих із тесаного каменю оточених високими валами та ровами. Перша лінія укріплень тяглась правим високим берегом Лімниці від свого гирла до Дністра на південь, де сьогодні над Лімницею лежать села Святий Станіслав, Сокіл, Вістова та Бережниця. До сьогоднішнього дня з цієї західної лінії укріплень збереглися укріплення в північно-західному наріжнику Галича, над гирлом Лімниці, в теперішньому селі Святий Станіслав. До половини висоти своїх мурів збереглась стара церква – твердиня посеред п'ятикутника давніх валів. Недалеко від церкви Св. Пантелеймона знайдено фундаменти другої церкви Св. Спаса, а також фундаменти давньої, мабуть, обсерваційної вежі. Ще далі на південь, під лісом Дібровою знайдено фундаменти великої церкви, назви якої не відомо. До сьогодні існує переказ, що в теперішньому селі Соколі на урвищі над Лімницею існувала церква та монастир.

Друга лінія укріплень тяглась уздовж правого високого берега Дністра від села Святого Станіслава до села Покосовець, перервана гирлом Лукви. Відтак від нинішньої так званої Замкової Гори в Новому Галичі аж до Єзуполя, до гирла Бистриці. На цій лінії домінуючою мусила бути твердиня, де над сьогоднішнім Галичом ще за польських часів збудовано замок, що слугував резиденцією галицького старости.

Третя лінія укріплень ішла лівим берегом з'єднаних Бистриць, де сьогодні розташовані села Чешибіси (Єзупіль), Сілець, Тязів, Павелече, Посіч та Старі Богородчани.

Через середину простору княжого Галича, вздовж ріки Лукви, на її правому високому березі була розбудована внутрішня система укріплень.

Тут домінуюче для цілого Галича положення займали укріплення замку володарів галицької держави, що знаходились на просторі нинішнього села Крилос.

Між Луквою на заході й мозолявим потоком на сході, на відокремленому цими ріками від решти галицької горбовини невеликому (1 км. ширини та 1,5 км. довжини) клаптику землі стояла кафедральна церква Успення Пресвятої Богородиці, що була могутньою твердинею; тут здійснювались княжі терени з двірською церквою.

Це був «город» Галича, захищений від півдня кількома рядами земних валів, що сам для себе становив твердиню, яка могла оборонятись, навіть, після зайняття цілого міста. Тут знаходився центр Княжого Галича, мозок цілої держави. Тут володіли, звідси виходили в походи, тут лягали в підземельних катедрах на вічний сон Ростиславовичі та Романовичі. Тут був також осідок галицьких єпископів, а в XIV ст. осідок галицьких митрополитів.

Город галицьких князів на просторі сучасного села Крилоса становив собою центральну твердиню серед систем укріплень цілого княжого Галича.

Нинішнє село Крилос лежить на поверхні малої частини бистрицької горбовини між Луквою та її малою правою притокою Мозоловим потоком, що має ледве кілька кілометрів довжини. Мозолів потік урізався глибоко в поверхню горбовини. Крилоська горбовина (або як її називають Крилоська Гора) в найвищій точці має висоту 314 м. понад рівнем моря та 88 м. над місцевою рівниною.

На схід від крилоської горбовини, по правому березі Мозолового потоку, горбовина дещо підноситься аж до долини між Луквою і Дністром та Бистрецею, де сьогодні проходить битий шлях (гостинець) із Галича до Станислава.

Географічні прикмети Крилоської горбовини, її положення серед простору цілої галицької горбовини та її оборонність оцінили і використали Ростиславовичі, які розбудували тут своє місто. В центрі Крилоської горбовини, на підвищенні було зведено головну твердиню: кафедральну церкву Успення Богородиці, а довкола неї всипано високі вали. На північ від катедри, де сьогодні селянський город (Золотий Тік), розташовувались княжі терени та двірська церква Св. Спаса.

Простір, на якому стояла Катедра, після її знищення був засипаний грубою верствою грузовика, що походить із руїн Катебри. На поверхні

цього грузовища збудував нащадок боярської родини Марко Шумлянський нову церкву. Вона розташовувалась південніше руїн Катедри та була збудована на початку XVI ст. Церква була побудована з тесаного каміння, а після знищення в 1676 р. була відновлена нащадком Марка Шумлянського єпископом Осипом Шумлянським.

На південь від Катедри та валів простягаються Крилоські поля та луги. Ці ґрунти називають «на Качкові», вони дорівнюють просторам північній заселеній частині Крилоса.

Серед Качкова знаходиться невисокий пагорб — Галичина могила, про яку згадує галицько-волинський літопис під 1210 роком в оповіданні про невдалий похід Мстислава з Пересопиці на Галич.

Із сходу крім природної оборони, що її надавав княжому городу Мозолів потік, уздовж правого берега з півдня на північ тягнувся довгий ряд валів та монастирів-твердинь.

Недалеко сільської дороги, що веде з Крилоса через Мозолів потік до гостинця, на місці, що сьогодні називається «Прокалийв Сад», знаходяться руїни монастиря та церкви Св. Іллі.

Далі на північ, між Мозоловим потоком та його притокою на пагорбі, що поріс лісом, який сьогодні називають «Штепанівка», мабуть, знаходився монастир Св. Степана.

По другій стороні бічного яру є церквище «Воскресенське», а недалеко знаходиться церквище «Юрїївське», та «Данилівське».

Далі на північ є церквище «Іванівське». Тут, мабуть, знаходився монастир і церква Св. Івана.

Згідно з літописом угри (мадяри) поховали в цій церкві князя Ростислава, сина Івана Берладника, коли помер у 1189 р. у боротьбі за галицький престол.

Потрібно згадати ще про один рід укріплень, якими володарі Галича охороняли доступ до міста. На ріках навколо міста були збудовані греблі, що затримували потоки та утворювали водні резервуари, через які ворогам було дуже тяжко дістатись до стін міста. І так на південь від другої лінії валів та від Качкова ґрунти мають назву «Стависька», а долина Мозолового потоку має назву «Ставки». Такі стави обороняли доступ до княжого міста з південно-східного боку.

Ось так загалом виглядав простір, кордони та система укріплень княжого міста-столиці Галича і княжого міста.

Це було велике місто з чисельним населенням. Біля кам'яних будівель-твердинь на нинішніх полях та лугах, серед зелені дерев розташовувались двори галицьких бояр і дерев'яні будинки міщан.

В середині міста, на стрімкому узгір'ї здалеку виднівся столичний замок, оточений валами з дубовим частоколом та ровами.

За ними здалека білили стіни високої катедри, що були символом величі та краси княжої столиці.

Довкола княжого міста, вздовж рік, звичайно на їхньому другому низькому березі були розташовані оселі, мешканці яких мали визначені ремесла. Назви цих ремесл дали назву нинішнім селам. Солеварними в Калюші, перевізники в Перевізці, пасічники в Медині, блудники в Блудниках, косарі в Покосівцях. Вздовж Лукви сиділи боднарі та чоботарі, гутники та золотники. Вихторі та вістові виконували сторожу на річних переходах і давали сигнал про наближення ворога підпалюючи смолоскипи з ялиць.

Низько, на лівому березі Лукви, у підніжжя княжого города, розташовувалось Підгороддя. Воно також було укріплене, з нього згодом виросло село Підгороддя.

В найближчій околиці княжого Галича було багато укріплених городів, що зазвичай також будувались на недоступних місцях.

Сліди таких городів залишились північніше від Галича: в Суботові та Різдвяних, Тустані та Медусі. Оточені вони були наддністрянськими болотами, або розташовувались на високих берегах високо рівні Поділля.

В останніх роках⁸ розкопки Я. Пастернака над високим берегом Поділля, правобіч Дністра, на ґрунтах села Побережа відкрили фундаменти ротонди (круглої церкви) з тесаного каміння. Мала тут стояти церква й монастир Св. Бориса та Гліба, що певне була одною з твердинь над Дністром, збудованих у найближчій околиці княжого Галича.

На місці сьогоднішнього Станиславова, мабуть, знаходився також городок або сторожівня. На просторі цілого княжого Галича сьогодні є багато місць, звичайно, селянських або двірських полів, лук та лісів, що зберегли старі назви або з котрими пов'язані якісь старі перекази. Мали вони своє значення при висвітленні сумнівних точок в опрацюванні цілого поземелля княжого Галича. Багато цих топографічних назв вже описано та використано, багато ще залишились недосліджені.

Ось так виглядає короткий та неповний нарис топографії княжого Галича. Він може послужити (при вжитті топографічної карти Галича в поділці 1:100.000) до кращого та вірнішого охоплення не зовсім дослідженої досі проблеми княжого Галича.

---

⁸ Пастернак Я. Цінне археологічне відкриття в княжих часів // Діло. 1935. 29 червня.

III. Розкопки та пам'ятки княжого Галича

З занепадом галицько-волинської держави в половині XIV ст. та із скасуванням митрополії в Галичині наприкінці XIV ст. Галич сильно занепав. Будівлі, що повстали в часи державності, особливо величаві божі храми давнього Галича опустіли і почали хилитись до руїни. Пам'ятки архітектури нищив як і сам час, так і люди, що розбирали матеріали на побудову нових осель. Наприклад так сталось з найкращою пам'яткою архітектури княжого Галича: з катедрою Галича.

З плином часу святині княжого Галича, за малими винятками, зникали. Їхні фундаменти та залишки заховані під землею.

Поверхня землі над цими рештками давніх святинь найчастіше була селянським полем, на якому люди орали землю. Відтак зник будь-який видимий слід стародавніх пам'яток. Пропала й пам'ять про них серед населення.

Та все ж таки залишились деякі вказівки, які натякали, що на даному місці поверхні ховаються під землею фундаменти якоїсь будівлі.

Першими такими вказівками були старі назви, що збереглися серед селян. Найбільш таких назв, що збереглися до сьогодні належать церквищам, місцям де колись стояла церква, або храм.

Крім цих топографічних назв важливими вказівками були також перекази про давні події, що віками усно передавались з поколінь в покоління.

Важливе значення мали і різного роду матеріальні знахідки, що їх розкопували на полях селяни. Це могли бути старі гроші, натільні хрестики, печатки з олова, емальовані кахлі, шматочки посуду та ін.

Врешті, дуже важливими вказівками були джерельні відомості, що в першу чергу давали літописи (як українські так і чужі), а також старі світські і духовні акти, що лежали в архівах.

Всі ці свідоцтва існування під землею, на полях по обох сторонах Лукви, пам'яток нашого минулого давали впевненість що потрібно шукати в землі залишки архітектури давнього Галича.

Досліди над зібранням усіх топографічних назв, переказів та історичних джерел, а далі перші спроби досліджень над поверхнею простору княжого Галича почались в другій половині XIX ст. Серед представників тогочасної галицько-української науки почало з'являтися зацікавлення проблемою княжого Галича. Постає необхідність висвітлення найголовніших питань, що їх ставила про княжий Галич лектура київського та галицько-волинського літопису. Все це зводилось до одного головного питання: де був і як виглядав величний колись княжий Галич?

Перша розвідка належала о. Леву Лаврецькому, пароху громади Залукви, який помер у 1910 р. Село Залуква розташоване на лівому березі Лукви, де аж до гирла біля Дністра селяни мали свої поля. На полях над самим високим берегом, що належали до парохії знаходилось багато отесаного каміння та різьблених відломків. О. Лаврецький звернув свою увагу на це поле, здогадуючись що під ним розташований фундамент якоїсь старої будівлі й повідомив про це крилошанина капітули о. А. Петрушевича та професора університету доктора Сидора Шараневича у Львові.

Обидва львівських вчених з ентузіазмом взяли за дослідження. Тут допоміг знайдений в архіві латинської парохії в Галичі документ із 1627 р., що з нагоди візії ґрунтів виразно згадував про існування колись на цьому полі (недалеко костела Св. Станіслава) давньої церкви Св. Спаса. Тоді о. Лаврецький та Шараневич приступили до розкопок і відкрили фундаменти церкви Св. Спаса⁹.

Це було перше радісне відкриття, за яким пішли подальші розкопки 1880—1887 рр., що відкрили ще п'ять руїн будівель з княжих часів.

Недалеко руїни церкви Св. Спаса, в місці що має назву «Карпів Гай», знайдено фундаменти будівлі, подібної до восьмикутника з проміром 18 кроків. Ймовірно колись це була вежа, з якої обсервовано цілу околицю.

Кілька кілометрів далі на південний захід, також над високим берегом Лімниці, під лісом Дібровою розкопано фундаменти великої церкви (20 м. х 15,5 м.) з трьома навами й трьома апсидами. Назву цієї церкви, на жаль, встановити не вдалось.

При битій дорозі між Залуквою й малим приліском Четвертаками, на ґрунті званому «Цвинтарище», знайдено фундамент третьої церкви з чотирма колонами. Серед руїн знайдено малий хрестик із червоного каменю та монети з часів Володислава Опольського, а це свідчить про те, що церква існувала ще з кінця XIV ст.

Знову ближче Підгороддя, також на низькому лівому березі Лукви, розкопано фундаменти церкви із зовсім відмінним планом, ніж у попередніх храмах. Мала вона лише одну наву, поділену на три частини, в цім одну круглу аспиду. Пам'ять про це, під яким покривом була ця церква, переховав старенький паламар церкви в Крилосі, Петро Маланій, а саме від старих людей довідався він, що церква ця була під покровом Благовіщення.

---

⁹ За Пеленським О. Галич в історії середньовічного мистецтва. Краків, 1914 (у польській мові).

Врешті в 1887 р. на просторі с. Крилоса, на горбі по правому березі Мозолового потоку, розкопано руїни монастирської церкви Св. Іллі. Місце, де вона стояла, зветься в Крилосі «Прокалиїв Сад». Була це одинока церква, про яку маємо певні вістки, що вона проіснувала майже до кінця XVIII ст. В своєму плані мала вона дві ротонди, одну середущу, другу аспиду, а до середньої притирав прямокутний передсінок.

Такий був результат перших розкопок на просторі княжого Галича.

В тодішньому науковому світі почалась наукова праця над описом знахідок. Розпочалась жвава дискусія на тему: де був княжий Галич і де на його просторі був літописний «град» галицьких князів?

Тут розійшлися погляди перших двох учених Шараневича й Петрушевича, які зайнялись проблемою Галича.

Шараневич у 1880—1888 рр. видав на українській, польській та німецькій мовах багато праць присвячених результатам розкопок близько Залукви і Крилоса. У цих працях вчений подавав свої висновки, до яких прийшов не тільки завдяки польовій роботі та розкопкам, але й опрацювання письмової джерельної бази, що торкалась історії Галича.

Опираючись на оповідання літопису про події 1152 р., перед смертю галицького князя Володимирка¹⁰, де літописець говорив про церкву Св. Спаса, та згадував, що двір Володимирка стояв на горі (так, що Володимирко переходячи церкви, бачив, як їхав посол Ізяслава), Шараневич дійшов до висновку, що двір князя розташовувався на залуквівських полях над Лімницею. Церкву Св. Спаса, яку було знайдено на цьому місці, вчений ідентифікував як двірську церкву, а при знахідці решток церкви під Дібровою, Шараневич припустив, що це була катедральна церква.

Пізніше досліді та розкопки доказали помилковість заключень, до яких дійшов Шараневич.

Це ж саме стосується і погляду, до якого дійшов в своїх працях Петрушевич. Він вважав, що замок князів розташовувався на високому узгір'ї над Дністром, де пізніше, за польських часів, стояв замок галицьких старостів, і що княже місто Галич лежало на підніжжі цього замку, де сьогодні новий Галич.

Хоч обидва погляди вчених були побудовані на крихких основах, та це не применшує значення праці, яку вони вклали для дослідження рідної старовини. Численні праці Петрушевича та Шараневича про княжий Галич викликали широке зацікавлення серед української спільноти, а також серед польських науковців.

---

¹⁰ Дивись І. частину цієї розвідки про історію Галича.

Професор львівської політехніки Захарієвич досліджував залуквівські розкопки та написав про них окрему працю.

У 1890 р. з'явилась наукова праця львівського архівара доктора А.Чоловського. В ній польський вчений, розглянувши укріплення села Крилоса, перший вказав на них як на укріплення княжого замку та на ймовірне знаходження тут катедри княжого Галича.

Ось так із кінцем XIX ст. станули біля себе в науці три погляди теорії щодо положення замку і кожна з них мала деякі признаки ймовірності. Але треба було ще багато праці вкласти в дослідження поверхні княжого Галича та в подальші розкопки, щоб можна було з більшою впевненістю стверджувати, де саме знаходились княжий замок і катедра.

Уже з другої половини XIX ст. особливу увагу вчених притягував старий костел Св. Станіслава в маленькому селі такої ж назви. Серед залуквівських полів на лімницькому узгір'ї, над самою Лімницею цей костел притягав до себе своєю цікавою архітектурою.

Першу працю про костел Св. Станіслава написав о. А. Петрушевич, зацікавився цим костелом та описав його проф. Луцкевич, займався ним також проф. Шараневич, який багато писав про нього в своїх працях.

Дослідження цих вчених вказували на те, що костел Св. Станіслава, це стара церква Св. Пантелеймона, але погляди цих дослідників не були належним чином обґрунтовані і не вказували про час зведення церкви, як також не подавали оцінки цієї пам'ятки старих княжих часів під мистецьким кутом.

До розгляду та основного висвітлення цих питань у 1907 р. взявся український вчений, історик мистецтва, доктор Осип Пеленський. Передусім забрав він до праці в архівах і знайшов багато документів, що пролили світло на неясні досі питання. В 1909 р. зібрався доктор Пеленський до досліджень у терені, а їх наслідком був основний образ архітектури церкви Св. Пантелеймона, висвітлення часу її повстання, історії та значення як одинокої будівлі з княжих часів, що збереглась до наших часів.

Як свідчать написи, знайдені доктором Пеленським на південному мурі, церква стояла під покровом Св. Пантелеймона вже за князювання в Галичі новгородського князя Мстислава, тестя Данила.

План церкви мав вид квадрату з розмірами 17,5 м., видовженого в східній стороні апсидами на 3,5 м. По середині квадрату стояли чотири стовпи, що підтримували баню та ділили церкву на три нави. Такий план мав характерні риси візантійського стилю.

На цоколі заввишки 1 метр здіймались вгору мури, побудовані з прямокутних блоків тесаного вапняка.

До нині збереглись мури, однак до половини своєї висоти. Верхня частина церкви Св. Пантелеймона в первісному своєму вигляді не пережила загального знищення.

З кінцем XVI ст. опустіла та напівзнищена церква Св. Пантелеймона на основі королівського надання перейшла у власність ордену францисканців, що на місці верхньої частини храму збудували з цегли гору в стилі бароко і замінили давню церкву на костел Св. Станислава. При ньому збудували монастир та обвели валом та фосою.

Колись, у добу княжого Галича, була церква Св. Пантелеймона в північно-східному наріжнику міста твердинею, обведеною п'ятикутником високих валів. Із цих валів до сьогодні залишилась тільки часина, особливо в північному і східному напрямі, висотою до 8 метрів.

Невідомо тепер, яке склепіння мала стара церква. На основі зразків архітектури церкви візантійського стилю, репрезентованого на Україні в XI та XII ст. доктор Пеленський здогадувався, що на схрещенні двох бочкових склепінь, на високому тамбурі, здіймалася велика баня у формі півкулі, мабуть, крита міддю та з хрестом на півмісяці.

Незвичайно цікавим явищем в архітектурі церкви Св. Пантелеймона є факт, що властиві риси візантійського стилю знайшли тут гармонійне сполучення з провідними рисами романського стилю, що в XII ст. панував в західній Європі. Риси романського стилю помітно виступають у вигляді головного portalу та його різьбах, а відтак у трьох аспідах, обставлених тонкими колонами з гарно різьбленими головами.

Головний портал церкви Св. Пантелеймона дещо вглиблений у фасад церкви має по два великі кути з кожної сторони. В цих кутах розміщені по дві пари колон, продовження яких є два різьблені валки півколистої архівольти. Колони розміщені на цоколі на підставках виконаних в класичному йонському стилі. Голови колон мають вигляд або кісток, або цілого кошику квітів. Гзімс, що лежить на головах колон як і валки архівольти вкриті плоско різьбою чудового рослинного орнаменту. Від високо-артистичного виконання різьб головного portalу дещо вирізняються різьби бічного portalу, для яких притаманно примітивізм та суворість виконання. Романський характер архітектури прослідковується також у колонах трьох апсид, об'єднаних вгорі аркадами. Врятувались тільки капітелі колон головної вищої апсиди, під час реставрації знято вершки обох бічних нижчих апсид. Усі капітелі кошикові, мають по одному або кілька рядів відхилених на боки листків, у своїй оригінальній композиції та ніжності виконання вони є справжніми витворами мистецтва.

З огляду на актуальне, після останніх розкопок, питання впливів київської архітектури (особливо Св. Софії) на архітектуру Галича, варто згадати суттєві погляди доктора Пеленського, що зауважував різницю в архітектурних стилях Галича та Києва. Більшість церков Галича (за винятком церкви Св. Іллі біля Крилоса) в своїх планах є квадратами того ж самого типу, що й церква Св. Пантелеймона, що може служити типовим зразком для більшості церков Галича. Такі церкви мали чотири стовпи, три апсиди та одну баню на перехресті двох бочкових склепінь.

Бракує в них хору, що понад передсінком та бічними навами тягнувся в київських церквах внутрішньою галереєю, або т. з. емпорами. Галицькі церкви мали хор, мабуть, на бочковому склепінні, а на поверсі, довкола західної частини церкви, галереї в роді відкритих платформ із балюстрадами на аркадах. Це були «комари церковнія», про які згадує літопис у 1255 році, де поховано угрів (мадярів).

Київські церкви XI–XII ст. мають по три чи, навіть, по п'ять нав і завжди утворюють квадрат, видовжений в передсінок. Стовпи в пересічі мають вигляд хреста, апсиди всі однаково високі, а їх півколеса не є повні. Від півколіс апсид проводять стіни аж до стовпів під банею, через це головний перестіл є зовсім відділений від бічних апсид.

Крім наведених прикмет київської архітектури, що відрізняють її від галицької, обидві різнились ще й матеріалом і технікою. Матеріалом для будівництва київських церков служила виключно цегла, тоді як галицькі церкви будувались з тесаного каміння. В Галичі фундаменти будовано переважно з великих річняків, спаяних малярською заправою (вапно, пісок, дрібна рінь) або також із тесаного каміння. В Києві малярська заправа служила для будови мурів. Її виготовляли з вапна, товченої цегли, вугілля та соломи. Фундаменти в київських церквах будувались з річняків і цегли, спаяних заправою. Були вони двобічні з порожньою серцевиною, що заливалось заправою.

Окремий стиль більшості церков княжого Галича сполучав в собі риси східної та західної типів архітектурних шкіл. Галич завжди мав жваві відносини з великим культурним осередком в лиці Києва, проте також були тісні відносини і з європейськими країнами (зокрема Німеччиною). Під впливом цих осередків Галич розвинув свою власну архітектурну школу, відому в історії українського мистецтва під назвою галицька школа XII–XIII ст.

Основні студії доктора Пеленського над церквою Св. Пантелеймона довели його до висновку, що твір мистецтва, яким є ця церква, не може бути відповідно оціненим без співставленням його з іншими будівлями

княжого Галича. Також вчений вважав, що для оцінки значення церкви Св. Пантелеймона потрібно провести детальніше дослідження ґрунтів, на яких було знайдено ці пам'ятки архітектури. Передусім потрібно було звірити місце розташування княжого міста та катедри й прослідкувати місця всіх руїн.

Доктор Пеленський почав подальші розкопки, що дали змогу вказати на місце укріплень та зрозуміти план забудови княжого Галича. І так досліди доктора Пеленського над стилем, матеріалом та архівними джерельними даними парохіальної церкви в новому Галичі вказали на помилковість поглядів отця А. Петрушевича, який вважав, що ця церква була колись кафедральною церквою княжого Галича. Час побудови церкви Різдва Христового в новому Галичі Пеленський відніс до першої половини XV ст.

Відкинувши існуючий погляд на положення княжого міста над нинішнім Галичем, та на положенні катедри в нинішньому Галичі, доктор Пеленський звернувся до другого погляду, доктора Чоловського, який вважав, що княжий город і катедра знаходились на Крилоській Горі. Пеленський розпочав розкопки біля парохіальної церкви в Крилосі в 1911 р. Ці розкопки, як і попередні дослідження Чоловського, не виявили мури катедри, проте стало зрозуміло, що нинішня церква стоїть на двометровій верстві ґрунту й румовища, повних великих брил каміння та що під цією верствою є давня поверхня чорної землі, повної вугілля. Вчений дійшов до висновку, що давня катедра стояла на місці нинішньої церкви Марка та Осина Шумлянських. Такий висновок оперався на те, що довкола нинішньої церкви було знайдено сліди великого старого цвинтарища, яке виходило далеко за простір теперішньої церкви та її малого цвинтаря. На підставі знайденого в міських актах Львова документу, що датувався 1420 р., вчений вказав, що на Крилоській Горі завжди існував капітульний монастир.

На так званому Золотому Тоці, місці де на північному кінці княжого города стояла княжа палата й двірська церква Св. Спаса, розкопок не проводилось. Доктор Пеленський знайшов там уламки жовто-емальованих кахель із долівки, пломбу якогось єпископа та великий кусень каменя.

Крім досліджень в с. Крилосі та навколишніх територіях Пеленський проводив чисельні розкопки та розвідки вздовж Лімниці, Лукви та Дністра й знайшов багато церквич, тобто місць, де колись стояли церкви з тесаного каміння, що служили оборонними цілями.

Про церквича вздовж Мозолового потоку та на північ від його малого допливу ми вже згадували вище. Деякі церкви тут, на східному боці княжого города, простояли довгі століття після занепаду держави і

митрополії. Деякі залишили тільки свою назву та літописні згадки, як наприклад церква Св. Іллі, де мав бути похований князь Ростислав, який трагічно загинув. Над Лімницею, над її гирлом до Дністра, на місці, що зветься «Мниський Сад», доктор Пеленський знайшов сліди будівлі. На місці розкопок було знайдено гарний капітель і кусник колони, а матеріал і характер різьби вказував на схожість з іншими будівлями княжого Галича. Недалеко звідси на т. з. Побережжі були знайдені інші сліди церков, що стояли над Дністром. На східному березі Галицької горбовини вчений вказав на існування колись церкви та монастиря в с. Пітричі. Пеленський знайшов документи, що підтверджували існування церкви та монастиря в с. Сокіл над Лімницею. Дідичі Свистільницькі, коли на землях «на Соколі» знайшли безсумнівні докази існування монастиря, віддали ці землі з давніми фундаментами в 1689 р. ченцям василіанам. Ченці відбудували тут монастир і дали початок нинішньому селу.

Висновки своєї праці доктор Пеленський видав друком у 1914 р. Виданням Академії Наук у Кракові з'явилась польською мовою велика наукова студія про Галич та про його значення в історії мистецтва середніх віків. Особливе значення книги Пеленського про княжий Галич полягало в тому, що майже з кожної її сторінки віяло подихом великої любові до безцінних пам'яток минулого нашої батьківщини та щирим бажанням якнайкраще послужити справі рідної науки. Оцей дух, яким пронизана була книга доктора Пеленського, яким відгомонам відбився й захопив душі земляків, що бажали продовжити почате та недоведене до кінця діло.

Роки світової війни припинили дослідження княжого Галича. Однак в післявоєнний час проблема Галича оживає та знаходить своїх дослідників. Ця цікава проблема полонить уми й серця людей, що безкорисною працею бажали віднайти та розгадати нові таємниці.

У недалекому від Галича молодому місті Потоцьких — Станиславові, перейшов на емеритуру радник дирекції скарбу, покійний¹¹ Лев Чачковський. Покійний був великим любителем рідної старовини і здобув неабияку освіту на полі історії та археології українських земель. Ознайомившись з науковою літературою міст галицько-волинської держави, вирішив він присвятити решту свого життя справі підготовці матеріалів з топографії галицько-волинських міст, у першу чергу княжих Галича, Теремовлі та Белза. В своїй праці над топографією давнього Галича Лев Чачковський знайшов товариша, такого ж ентузіаста як і він,

---

¹¹ Помер дня 20 травня 1933 р. нагло в княжому місті Белзі, продовжуючи там свої дослідження.

молодого студента медицини, пізніше лікаря — Ярослава Хмільєвського. Доктор Хмільєвський, як уродженець села Крилоса, чудово обізнаний з топографією власного села. Їхня спільна робота почалась в 1927 р. та тривала аж до 1932 р.

Ознайомившись з науковою літературою та архівними даними обидва дослідника пройшли та дослідили майже кожен шматок землі на поверхні княжого Галича в кордонах Лімниці, Дністра та Бистриці.

В першу чергу, вчені зібрали величезну кількість топографічних назв, що їх слушно вважав покійний Чачковський за недооцінений скарб для науки. Ідучи за старими топографічними назвами, що затримались в устах народу, часто вдавалось знайти цікаві подробиці з топографії старих історичних осель. Не менше уваги дослідники приділили зібранню усних переказів, які існували серед місцевого населення довколишніх сіл: про історичні події, заснування сіл, існування церков та монастирів. Майже в кожному селі Чачковський знаходив старших людей, які перейняли від своїх старих предків як спадщину пам'ять віків. Всюди він мав своїх приятелів селян, з якими був завжди в контакті. До сьогоднішнього дня по селах княжого Галича живою є пам'ять про радника Чачковського.

Розкопок Чачковський і Хмільєвський не проводили. При своїх дослідках часто їм потрапляли до рук предмети з княжих часів, що заховалися в землі. Поважну колекцію таких предметів було передано до музею ім. Шевченка у Львові, а деяку частину віддано до духовної семінарії в Станиславові. Однак головною ціллю обох дослідників було картографічне опрацювання деталей топографії Галича. На основі їх дослідження зроблені тимчасові ситуаційні рисунки, а відтак, щойно нанесено їх на кадастральні карти. Ось так у дуже важких умовах, великим накладом часу, праці та коштів повставала докладна карта простору княжого Галича. Особливо детально опрацьовано простір с. Крилоса та його околицю. Внесено на цю карту багато нових, досі невідомих подробиць. Значення цієї топографічної карти, як і п'ятилітньої праці Лева Чачковського та Ярослава Хмільєвського поки що не оцінено як слід, бо вона доступна лише одиницям. Та взимку 1938 р. має вийти вона друком, а з нею й основний текст до тієї карти Галича. Цей текст покаже нам весь топографічний матеріал, що його закріплено на багатьох аркушах кадастральних карт. Для кращої ілюстрації значення цієї праці можемо порівняти її з нашими літописами. Як нині літописи для історії українських земель є самотніми джерелами, що ними користується наука, так для топографії Галича карта Лева Чачковського та Ярослава Хмільєвського разом із текстом становитиме самотнє основне джерело своїх часів.

Хоча це виходить поза обсяг цієї книжечки нехай нам буде вільно згадати про подальшу працю Лева Чачковського та в такий спосібвшанувати пам'ять значного громадянина Станіслава. Після закінчення спільної праці над топографією княжого Галича, Лев Чачковський виїхав до княжої Теревовлі та присвятив довгі місяці вже самостійної роботи над описом та картографічним опрацюванням княжого міста. Залишив як наслідок своєї праці в Теревовлі кадастральні карти з докладним текстом та описом своїх досліджень. Поставивши собі за завдання дослідити топографію княжих міст Галичини та Волині, вчений також виїжджав на дослідження до Звенигорода та Белза. В Белзі під час улюбленої праці застала Лева Чачковського невилнима смерть. Перестало битися серце, що так щиро і віддано любило рідний край. Нехай цих кілька теплих слів згадки буде грудкою на могилу покійника, киненою від української громади Станіслава.

Як ми бачили досі, в історичному розгляді дослідів княжого Галича в часі від 1880 до 1935 р. було кілька важливих етапів. Перший етап тривав сім років (1880–1887), в якому розкопки перших дослідників (Лаврецький, Шараневич, Петрушевич) із-під поверхні землі розкрили цілий ряд руїн будівель як перші докази існування в минулому великого княжого міста Галича. Другим етапом були досліді Осипа Пеленського (1907–1914), що особливу увагу звернули на пам'ятки українського мистецтва, якою була церква Св. Пантелеймона, а далі зайнялися цілим простором княжого Галича, та відкрили на ньому цілий ряд місць, на яких існували колись будівлі Галича. Третім етапом, уже в повоєнних часах (1927–1932), були дослідження Лева Чачковського та Ярослава Хмілевського. Вони дали нам основне картографічне оброблення топографії давнього Галича.

Через успіхи та невдачі, через велику працю ступали дослідники княжого Галича до чимраз то нових осягнень. Осягали вони багаточисленні розкопки і дослідження поверхні та будівель розкрили тло, на якому відбувалися важливі історичні події і усталили положення, кордони та простір княжого замку як осередку цілого княжого Галича. Розкрили вони багато пам'яток із часів української державності, вказали нам твори великої мистецької вартості, які в історії європейського мистецтва середніх віків дорівнюють найкращим творам мистецтва тодішньої Європи. Найбільше значення праці всіх минулих дослідників лежить в тому, що своїми дослідженнями вказали вони правильний шлях, по якому мусили піти подальші студії.

Із 1936-тим роком почався новий етап досліджень. Коли минулі

дослідження були проведені часто старими та примітивними способами, нові дослідження 1936—1937 рр. увели до розкопок новітні археологічні методи. Як у терені послуговуються вони новими методами археологічної техніки, так при описі та оцінці знахідок уживають методів порівняння та історичної еволюції.

На висоті рівня новітньої археології станув український вчений доктор Ярослав Пастернак, що спеціалізувався в археології на європейських університетах. Як директор товариства ім. Тараса Шевченка довершив він багаточисленних археологічних розкопок на просторі Галичини та видав друком багато висновків своїх досліджень. Він також відомий як автор короткої археології західноукраїнських земель, книги, про яку ми вже згадували.

Рівночасно з дослідженнями Лева Чачковського та Ярослава Хмілевського зростало зацікавлення доктора Пастернака до проблеми Галича. Вже тоді вчений почав свої підготовчі студії. Початком систематичних досліджень можна завдячувати меценату української науки та мистецтва Ексцеленції Митрополита Андрія Шептицького, за чий кошти в 1934 р. почались дослідження.

У початковій фазі своїх досліджень доктор Пастернак звернув увагу на знайдені за допомогою планових розкопок слідів життя племен, які жили до початків українського історичного життя¹² на галицькій горбовині, пізнішому просторі княжого Галича. Із знахідок, що були відкриті в Галичі з цих часів відомі були досі деякі з римських часів та з VI ст. З римських часів знайдено бронзовий нашійник з головою Медузи, а з часів мандрівки народів знайдено срібний скарб у Крилосі, зложений із гривен, великого вуха від відра та золоченої тарілки візантійської роботи.

У 1935 р. доктор Пастернак відкрив дві аварські могили в селі Крилосі, перші досі відомі в Галичині сліди літописних обрив¹³. В одній із цих могил були золоті, срібні та бронзові прикраси з рослинними орнаментами. Доктор Пастернак датував знахідку на основі знайденої глиняної посуду VI ст. У вісьмох інших могилах знайшлись гробниці ще з бронзової та залізної доби з глиняними посудинами й прикрасами. У 1936 р. Пастернак відкрив могилу, з якою народна традиція пов'язувала гріб Насті Чагрівни. В могилі знайшов гробницю¹⁴ трака з бронзової доби, біля нього горщик, кам'яну сокиру і топірець та бронзові прикраси. Крім

---

¹² Пастернак Я. За місце катедри Осьмомисла // Діло. 1937. 24 серпня.

¹³ Його ж. Сліди аварів біля Галича // Діло. 1935. 25 серпня.

¹⁴ Його ж. Княжими слідами // Діло. 1936. 13 серпня.

цього недалеко Юріївського церквища знайшов яму з уламками посудин, скляних браслетів, залізних ножикив.

У тому ж 1936 р. почав доктор Пастернак зондувати простір довкола парохіальної церкви в Крилосі. Церква Успення Пресвятої Богородиці в Крилосі (26,5 м. х 12,5 м.) збудована на початку XVI ст. дідичем Марком Шумлянським, а відреставрована його нащадком єпископом Осипом Шумлянським у 1702 р. має однавовий план з трьома апсидами.

У західному боці до середущої ширшої частини прилягає вузкий передсінок, тож має тризубну будову. До передсінка входимо гарним ренесансним порталом із горорізьбою, що представляє Успення Богоматері. На другому північному порталі (від сторони села), бачимо емблеми єпископа Осипа Шумлянського. Колись при вході до церкви вимурувана була надгробна кам'яна плита з написом, що говорить про фундатора церкви Марка Шумлянського, та що він у цій церкві похований. Плику цю пізніше вийнято та покладено в церкві за порогом. Нині вона вмурована в західній стіні церкви коштом Лева Чачковського.

Існував тут Капітульний монастир, за княжих часів був він резиденцією галицьких єпископів, відтак митрополитів Галича, а по відновленню галицького єпископства у Львові був другою резиденцією львівського єпископа. В XVII ст. капітульний монастир занепав і був відновлений на початку XVIII ст. єпископом Осипом Шумлянським. Існував ще до часів царя Йосипа II, що скасував монастир, а церкву зробив парохіяльною церквою Крилоса, Підгороддя й Четвертків.

Дещо далі від церкви на схід, напроти церковних апсид, на високому підмуруванні стоїть дерев'яна дзвіниця. Мабуть, у XVI ст. збудовано кам'яну дзвіницю, колись вона містила в собі каплицю, її широкі мури свідчать про її оборонні функції. Недалеко від південної стіни церкви, за часів єпископа Скородинського збудовано палатку для митрополитів. Сьогодні в ній знаходяться черниці василіянки, що провадять захоронку і садок для дітвори сіл Крилоса та Підгороддя.

На рівний, дещо вище піднятий простір, на якому стоїть парохіяльна церква Крилоса, вказували вже попередні дослідники як на простір, що на ньому, згідно з їх думкою, стояла катедральна церква Галича, збудована Ярославом Осьмомислом. Доктор Чоловський та доктор Пеленський розкопували простір біля церкви, та не знайшли фундаментів старої катедри. Але Пеленський ствердив¹⁵ понад усякий сумнів, що нинішня церква стоїть «на грубій верстві грузу новішого походження та

---

¹⁵ Пеленський О. Галич в історії середньовічного мистецтва. С. 113, 119.

що під цією верствою є стара поверхня землі, в якій з усією певністю криються останки, а принаймні сліди катедри Ярослава Осьмомисла, цієї святості, загубленої в пам'яті часу та в народній традиції». Моментами, що казали докторові Пеленському поставити таке твердження, були, крім розкопів, такі факти, як те, що нинішня церква стоїть на найбільш відповідному винесенні терену та що знайшов сліди старезного цвинтарища довкола нинішньої церкви, старшого від малого цвинтаря з останніх віків.

Ідучи тому за слідами та вказівками своїх попередників, Пастернак почав у 1936 р. зондувати східну частину простору, на якому стоїть нинішня церква. Біля старої кам'яної дзвіниці натрапив він, на глибині трьох метрів, під грубою верствою грузу, на два рівнобіжні, з півтертя метри завгрубшки мури з опоки, а біля них на сліди долівки в трьох верствах над собою: нижня з жовтої глини, середня з мулярської заправи та верхня з великих плит алебастру. Доктор Пастернак, не розкопуючи в тому році далі, надрукував в «Ділі» за 13 серпня 1936 р. обережний спогад що це можуть бути мури катедри Галича.

Розкопки влітку 1937 р. підтвердили в цілій ширині цей здогад. Розкопки Пастернака були профінансовані митрополитом Андрієм Шептицьким та призвели до відкриття в цілості обводових мурів величавої церкви, що як катедральна церква Галича була могутньою твердиною і духовним осередком всього княжого міста Галича та цілої держави.

Заложення катедри було строго центральне. Фундаменти утворюють квадрат (32,5 м. x 32,5 м.), передньою стіною звернений до заходу, задньою звернений до сходу. Східна стіна катедри видовжена трьома апсидами в п'ять метрів. Величезна будівля своїми фундаментами нагадує квадрат церкви Св. Пантелеймона, де апсиди видовжують його на 2,5 м., а один бік квадрату майже вдвоє менший від боку квадрату катедри. Фундаменти й мури катедри збудовані з великих, тесаних шестистінних блоків вапняка. Фундаменти збереглись під кам'яною дзвіницею, вони були закладені в два ряди, на ширину 2,15 м., а порожній простір між ними заповнений дрібним камінням, спаяний мулярською заправою.

Фундаменти від цоколя стоять на 2,8 метрів глибоко в землі.

Понад цоколем покладені були в середину між двома рядами мурів дерев'яні анкри. Вони зовсім зігнили, а на їхньому місці тягнеться вздовж порожнеча. Однак, майже всюди в цілому квадраті фундаментів, крім фундаментів митрополичої каплиці, кам'яні блоки були винесені та вжиті при будівлі каплиці й нової церкви.

Особливо гарно змальовані великі муки апсид із найбільшим середнім луком, де стояв великий престол. У передній, західній стороні катедри відкопано під долівкою біля входу до церкви кам'яний саркофаг.

Саркофаг довгий на 1,8 метра, виконаний із вапняка з одного блоку, мав розбитий дашковатий верх. У саркофазі знайдено кістяк старшого чоловіка, крім поперекиданих кісток нічого більше не знайдено. Цей саркофаг, мабуть, колись було пограбовано. Біля саркофагу в ногах знайдено кістяк молоді жінки, який колись лежав у дерев'яній домовині. На черепі цієї жінки, може знатної боярині, може княгині, збереглось чільце (діадема), гаптоване золотими нитками на якійсь матерії.

Доктор Пастернак не висловлює поки що свого погляду стосовно того, чий це міг бути саркофаг і хто в ньому похований. На вченого в 1938 р. чекає велика праця розкриття цілої середини церкви та її підземелля. Коли в підземеллі не знайдеться інакшого саркофагу, стане певним факт, що віднайдений саркофаг належав Ярославу Осьмомислу, що згідно з літописом у 1187 р. був похований в катедрі.

Понад саркофагом (яких 10 цм.) покладена долівка з білих алебастрових плит. Під цією долівкою є сліди глиняної підлоги, перепаленої вогнем. У румовищі знаходиться багато уламків колон та капітелів, багато шматків тинку зі стіни, на них є сліди фресок синього та рожевого кольорів. Трапляються також шматки розбитих дзвонів і часом великі шматки тяжкої олов'яної бляхи, що нею була вкрита баня катедри. Крім цього в румовищі трапляються часом цінні дрібні знахідки, як наприклад одна срібна чеська монета короля В'ячеслава.

На північ від простору, на якому стоїть церква та де розкопано фундаменти старої катедри, є простий кусник селянського поля. Весь простір піднятий дещо вгору, майже круглий, спадає на всі сторони узбіччя. З давніх часів цей кусник селянського поля називають у Крилосі «Золотим Током». Нині є він власністю трьох господарів: Семка Шляхтича, Василя Шляхтича та Степана Бобриса. Щороку садять вони на Золотому Тоці кукурудзу. Семко Шляхтич розказує, що перед війною мав на Золотому Тоці хату. Під час війни хату було знищено, а після війни відбудовано нову під самим Золотим Током, у його північній стороні. Під час земляних робіт селянин знайшов в землі круглі ями. Під нову хату поклав він розбиту надвоє велику кам'яну плиту, що її знайшов в землі на Золотому Тоці. Він запевняє, що п'ять років назад, копаючи на тому місці яму, знайшов отвір, що тягнувся вглиб землі. Його сусід запевняє, що в деяких місцях Золотого Току під ударом твердих предметів чути відлуння під землею. Селяни вірять, що під землею є льохи. В землі знаходять деякі предмети, особливо алебастрові гладжені плитки, брили тесаного каміння. Доктор Пеленський знайшов на Золотому Тоці уламки жовто-емальованих кахель, пломбу єпископа Іларіона та кусник гладкої колони.

Досі на Золотому Тоці не проведено розкопок. Попередні дослідження топографії укріплень, що оточували частину простору Крилоса вказали, що нинішній Золотий Тік становив північну частину замку. Тут мабуть була княжа палата і княжа церква Св. Спаса. Після закінчення розкопок катедри прийде черга на Золотий Тік, розкопки на ньому принесуть також багато цікавих подробиць. Щойно тоді матимемо чітке уявлення на цілість княжого міста, то матимемо змогу відтворити його повний образ.

На основні розкопки очікує ще багато місць на просторі княжого Галича, де колись стояли церкви-твердині. Детальне дослідження їхнього місцеположення та значення в системі укріплень давнього Галича, остаточно вяснить не зовсім вирішені досі питання кордонів, вигляду та укріплень старого княжого Галича.

Найновіші розкопки 1936 та 1937 років, проведені доктором Пастернаком, треба вважати логічним закінченням цілого ланцюга дослідів, що розпочались ще в другій половині XIX ст. Праця попередніх дослідників підготувала підґрунтя для досліджень 1937 р. Розкопки доктора Пастернака дали відповідь на невирішені досі питання місця катедри та місця княжого замку в старому Галичі. І тут якраз лежить вага й значення цих розкопок для політичної історії та історії архітектури галицько-волинської держави. Та крім цього розкопки 1937 р. мають своє значення і для теперішніх часів. Вони виявились могутнім чинником, що послужив для пробудження серед широких мас старої народної традиції, що довгі часи, неначе приспана, дрімала в нашому народі. За нею пішов серед усіх верств населення, а особливо серед нашого селянства, великий підйом духу. Хто бачив тисячні натовпи, що з усіх сторін нашої батьківщини спішили до Крилоса, щоб поклонитися кісткам великих будівничих держави та оживити серця цілющою водою давньої слави, цей має наглядний доказ великого значення розкопок 1937 р. в житті народу.

Однак потрібно розуміти, що розкопки 1937 р. хоча й становлять чи не один найважливіший фрагмент цілості, вони ще не покінчені. Дослідження вимагають напруженої та кошовної праці на протязом років. Продовження розкопок, консервація та раціональне використання чекають на послідовну підтримку цілої української громади.

Розкопки доктора Пастернака викликали серед українського громадянства радісний відгомін та величезне зацікавлення пам'ятками княжої доби. В пресі почали з'являтися численні репортажі присвячені знайденим скарбам нашого минулого. Окрім чисельних описів знахідок з'явились спроби синтетичного аналізу первинних розкопок¹⁶. Для

¹⁶ Залозецький В. Розкопки в Крилосі // Діло. 1937. 2—4 вересня.

широких мас видано дві популярні книжечки, в яких окрім опису знайдених фундаментів катедри Ярослава Осмомисла – подано коротку історію княжого Галича. Треба підкреслити, що в книжечці М. Голубця (виданій видавництвом І. Тиктора для широких мас) подано зовсім невірні дані про положення княжого замку, списані з одної старої статті в журналі «Світ». Таким чином, серед загалу поширюються неправдиві відомості про місце княжого замку, що з ними ніяк не погоджуються висновки наших розкопок.

Досі немає в нас книжечки, яка б в доступній формі подавала цілість проблеми Галича. Оця книжечка і має на меті подати читачам коротко зібрані відомості з історії, топографії та історії розкопок княжого Галича. Всі відомості опираються виключно на літературу та на висновки розкопок, публікованих у часописах. Ніяких своїх власних здогадів ця книжечка не висуває, бажає лише принаймні частково заповнити прогалину, яка існувала досі та бажає бути в руках читача добрим провідником по цілому пропорі княжого Галича.

Для читачів, неознайомих з літературою Галича, нижче поданий список книг та публікацій, у яких можна знайти головні відомості про княжий Галич.

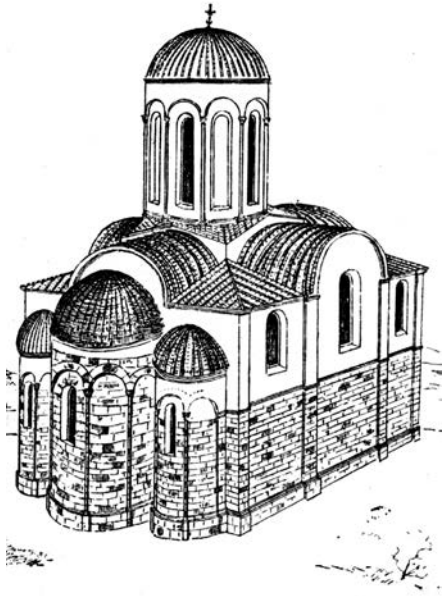
*Опрацював матеріал Андрій Носенко
(Івано-Франківськ, Україна)*

Marian Havdiak (Stanyslaviv – Ivano-Frankivsk, Ukraine)
Princely Halych

The article is devoted to the analysis of historical and topographic study of the chronicle of Halych, the archeological studios of the 30s of the XX century. Based on the study of the heritage of his predecessors and contemporaries, the author made an attempt to reconstruct the image of a powerful princely capital with a clear reference to the geographical environment, specific places that influenced the development of the city. The researcher did not limit himself to the princely period, but also appealed to the later period and its key figures, in particular from the church environment.

Key words: *Halych, Rostyslavovyches, Romanovyches, Sydir Sharanevych, Osyf Pelenskyi, Yaroslav Pasternak, Yaroslav Khmylevskyi, Lev Chachkovskyi.*

Гавдяк Мар'ян. Княжий Галич. Галич : Накладом книгарні і базару «Рідної школи» у Галичі, 1938. 63 с.

*Реконструкція церкви
Св. Пантелеймона (після книжки
О. Пеленського – Галич)*

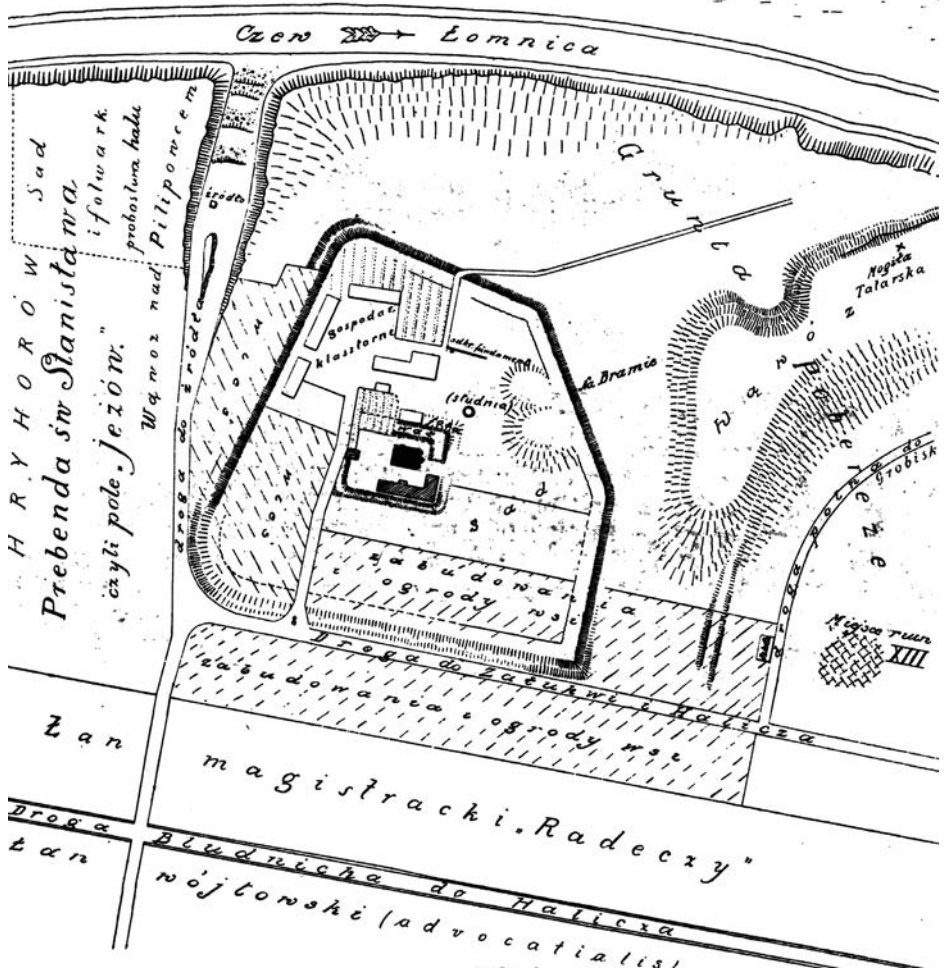
На Крилоській горі

Доктор Пастернак серед прогульковців на розкопках 1937 р.

P e r e n n o
 L a k i - Grunta Zaczewia y
 (proboskie) L a k i

План укріплень церкви
 Св. Пантелеймона (репродукція з праці
 О. Пеленського «Галич в історії середньовічного мистецтва»)

Розкопки Катедрі 1937 р. — Абсиди в задній стіні Катедрі

Саркофаг Відкопаний у фундаментах Катедрі в Крилосі